

ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

Олена Бистрова, проф. (Дрогобич)

ББК 821.161.2-3.09

УДК 83.3 (4) 3

Ситуативність символу в художньому тексті

В статті аналізується процес формування символу та функціонування символу в художньому тексті. Досліджується процес набуття ознак символу домінантним образом на матеріалі творчості Є. Маланюка.

Ключові слова: слово, домінантний образ, символ, художній текст.

The article analyzes the formation of symbol and functioning of a symbol in the literary works. The process of acquiring features of the symbol by dominant image on the material of Malaniuk.

Key words: word, dominant image, symbol, literary work.

Якщо підходити до проблеми символу в художньому тексті з позицій всеохопності цього поняття, то треба визнати, що всі елементи твору за певних умов стають символами, створюючи завершену систему. Внаслідок цього акту і сам твір стає символом. Процес перетворення безобразного слова на образне О.Потебня пов'язував із згущенням думки, з акумульованим упродовж століть сенсом, із зростанням інтенсивної думки в процесі підняття освіченості та культури. В тому чи іншому історико-культурному контексті так зване безобразне слово може перетворитись на значуще, навіть стати символом.

«Для того, чтобы сделать предмет фактом искусства, нужно извлечь его из числа фактов жизни... Нужно вырвать вещь из ряда привычных ассоциаций, в которых она находится» [Шкловский 1929: 79]. Це стосується і народження символу. Митець творить певні умови для свого образу, створює так звану «стратегію тексту», що сприяє увиразненню символу. Відомий чеський філолог Ян Мукаржовський, автор численних досліджень з поезики, розглядає питання про виникнення і створення в тексті ключових образів, що зумовлено такими факторами, як

актуалізація образу, інтонація, поетичний синтаксис. «Домінантою є той компонент твору, що урухомлює усі інші компоненти і визначає зв'язок між ними» [Мукаржевский 1996: 329].

Домінантний образ в тексті не завжди стає символом, але й символ – не завжди домінанта. Символ в тексті – це ядерне слово, воно утворює асоціативну мережу і складає дескриптивну систему, або семантичний дескриптор. «Ядерна функція цього слова обумовлена тим, що його позначальник охоплює і організує означування слів-сателітів... Елементи дескриптивної системи підкорені один одному і знаходяться між собою у метонімічних відносинах» [Ріффатерр 1992: 40].

Ядерне слово виноситься поетом у заголовок, тим його сила збільшується. Подальший виклад доводить символізацію заголовка, його провідну роль у творенні дескриптивної системи образів-сателітів, мотивів, ситуацій, почуттів. Таке явище можна спостерігати в Є.Маланюка: «Стурбовано стискали руки / Під плескіт зовсім зайвих слів – / А потяг люто клекотів – / Нещадний велетень розлуки. / Ще мить. Здрігнеться і рвоне. / Лиш ніч залишиться прозора. / Яка ж надія промайне / В зеленій зірці семафора?» («Вокзал», 1921» [Маланюк 1992: 519].

Тут два ядерних слова з однаковими функціями, вони впливають на всі елементи твору, еднають їх у семантичний дескриптор і при цьому залишаються текстовими ядрами з провідною змістоформуючою силою. Це – вокзал і потяг – символи миттєвого творення, але для літератури кінця ХІХ – початку ХХ століть вони поступово набирали загально літературних прикмет, висловлюючи авторську модальність, частіше з від'ємним сенсом. Цілість тексту тримається і на суцільній прозорій метафоризації його.

Символи *вокзал* і *потяг* впливають не лише на підбір лексики, вони виразно передають настрій – тривогу, стурбованість, надію в ситуації розлуки, від'їзду, самотності («Лиш ніч залишиться прозора»). До речі, віршовий розмір тут – стрімкий ямб – приєднується до загальної стратегії висловлювань, зримо урухомлює висловлювання в межах дискурсу.

Народження символу в тексті завжди зв'язане з темою, тобто топікалізацією. Саме тема впливає на необхідність добору текстових атомів, або ядерних слів, які й стануть символами і

поведуть за собою і розвиток сюжету, і формування концепту. Зростання і зміцнення прогресу часом диктує митцям свої теми, які годі уникнути. Так, крім залізниці, Маланюк охоче пише і про авіацію, перед якою поступаються місцем улюблені коні. Сама тема викликає у поета стійкі асоціації з першими спробами осягнути небесний простір. В поезії «З літака» символом стає асоціативний образ Ікара, Символ традиційний, проте і народжений під впливом конкретної ситуації – польоту. Органічно відбувається процес перенесення сенсу – міфічний Ікар стає сучасним поетом і пілотом, представленими метонімічно (змучена рука, зір) в інтересах редукції, ущільнення текстової фрази: «Там Ніагари гостросрібний лук, / Мов велетнем розігнута підкова. / Це може, з нього пущено стрілу / І ти летиш, Ікаре машиновий. / А що як дрого змучена рука? / Заслонить зір причасна хвороба? / І зрине обезвладнений Ікар / В Онтаріо студено-мутний кобальт» («З літака», 1958) [Маланюк 1992: 519].

Час відчувається досить легко, а топоніми Ніагара, Онтаріо для символістичного простору нічого суттєвого не додають, хіба до біографії поета Маланюка. Діалогічна скерованість на машинового Ікара, тобто сучасного пілота, одухотворює символ, уводить його у ту ж ситуацію і той самий настрій, в яких знаходиться ліричний герой. Відбувається максимальне наближення героя до об'єкту-символу, від якого герой залежить. Цей текст, як і попередній «Вокзал», пов'язаний однією темою прогресу і цивілізації, ця тема породжує обидва символи з їхнім оточенням, ситуаціями і настроєм, спільним для обох поезій – тривоги, неспокою, остраху, а разом з тим і надії на краще («зелена зірка семафора»). Віршовий ритм – той самий, ямб, проте у другому тексті він дещо уповільнюється додатковою стопою, хоча сам характер руху літака – швидкіший. Чому ж так? Символічний Ікар, з яким ліричний герой веде діалог, уособлює небезпеку саме для героя, в тексті ж «Вокзал» такої небезпеки не було. Безпосередня небезпека створює настрої дещо елегійний, філософський, і він вимагає більш стриманого ритму.

Ці дві поезії «Вокзал» і «В ліктаку» умовно можна об'єднати у своєрідний невеликий цикл, навіяний відчуттям нових зрушень в житті людства ХХ століття. І хоча між датами створення поезій досить велика часова віддаль (1921 – 1958), настрої не

змінилися, принципи відтворення ситуацій руху і вибору ядерного слова-символа – також залишилися незмінними. Отже, можна стверджувати певну усталеність у виборі символістичних образів для текстів однакової топікалізації. А настрої проявляються через інтонації, які з'являються в процесі виникнення ядерного слова-символа. Завдяки інтонації слово стає висловлюванням, вагомість його підсилюється: «Експресивна інтонація, – а саме вона панує в поезії Маланюка, – конститутивна ознака висловлювання. Якщо окреме слово вимовляється з експресивною інтонацією, то це вже не слово, а завершене висловлювання, виражене одним словом» [Бахтін 1996: 329].

Досліджуючи функціонування символічних образів у художніх текстах, ми ще раз переконуємося у можливості класифікації: а) символи-ейдоси, архетипи, вічні символи, б) символи традиційні, усталені для всієї світової літератури та в) символи, що миттєво народжуються в тексті під тиском обставин, вони необхідні в конкретній ситуації, їх «народжує» сам текст, ніби поза волею автора, це феномен символу.

Однією з функцій символу є комунікативна функція у діалогічній ситуації. Комунікативна й діалогічна ситуація – це стосунки в процесі комунікації, в якому беруть участь поет (експедент) і той, хто приймає (перципієнт). Комунікативні зусилля експедента проявляють себе в тексті «у вигляді динамічної конфігурації певної образної системи або стилю» [Попович 1980: 182]. Саме «динамічна конфігурація» – це є та передумова, коли народжується незвичайний образ, який набирає всіх прикмет символу. В екстатичній піднесеності ліричний герой волає до перципієнта, і кожен об'єкт уваги (метонімічний образ) стає символом того, хто – за текстом.

Література: *Бахтін 1996:* Бахтін М. Висловлювання як одиниця мовленнєвого спілкування / М. Бахтін // Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. – Львів : Літопис, 1996; *Маланюк 1992:* Маланюк Є. Поезії. / Є. Маланюк. – Львів : Фенікс Лтд. 1992.; *Мукаржовський 1996:* Мукаржовский М. Мова літературна і мова поетична. / М. Мукаржовський. – Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. – Львів : Літопис, 1996; *Попович 1980:* Попович А. Проблемы художественного перевода. / А. Попович. Пер. з словацької. – С.: Вища школа, 1980.; *Потебня 1941:* Потебня О. Из записок по русской грамматике. / О. Потебня. – М. –Л.

1941.; Риффатерр 1992: Риффатерр М. Семантика поэтического текста / М. Риффатер // Новое литературное обозрение. – М., 1992. – №1.; Шкловский 1929: Шкловский В.О теории прозы / В. Шкловский. – М., 1929.

В статье анализируется процесс формирования символа и функционирования символа в художественном тексте. Исследуется процесс превращения примет символа в доминантный образ на материале творчества Евгения Маланюка.

Ключевые слова: слово, доминирующий образ, символ, художественный текст.

Валерій Боренко, асп. (Тернопіль)

ББК 82.091

УДК 82.0 159. 955

Теоретичні аспекти роману-епопеї в українському літературознавстві

У статті аналізуються основні напрямки і здобутки українського літературознавства на ниві дослідження теоретичних аспектів роману-епопеї. Значну увагу приділено характеристиці жанрової матриці роману-епопеї.

Ключові слова: роман, роман-епопея, романний жанр, жанрова матриця, романне/епопейне начало.

The article deals with the main trends and achievements of Ukrainian literary studies in the field of theoretical aspects of the epic novel. Special attention is paid to the characteristics of genre matrix of epic novel.

Keywords: romance, epic novel, novelistic genre, genre matrix, novel / epic datum.

У межах радянського і пострадянського наукового простору термін «роман-епопея» вже звично вживається на позначення тієї нової синтетичної форми роману, що виникла у першій половині XIX століття як вислід радикального оновлення онтології європейського континууму і розвитку художньої свідомості людства. Упродовж XIX – XX ст. роман-епопея засвідчив свою життєздатність як форма естетичного осмислення буття у його найважливіших проявах і закономірностях, явивши світові низку жанрових модифікацій (цикл романів, «романний ансамбль», роман-потік, роман-ріка, роман-симфонія, роман-фреска тощо).